

AQRAR SAHƏNİN MALİYYƏ RESURLARI İLƏ TƏMİN OLUNMA SƏVİYYƏSİNİN TƏHLİLİ

Rahil Cabbar oğlu Muradov

Assistent, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
Gəncə şəhəri, Azərbaycan

rahil.muradov@adau.edu.az

Xülasə. Aqrar sferada müəssisələrin fəaliyyəti maliyyə resursları ilə təmin olunma səviyyəsindən və onlardan istifadənin səmərəliliyindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Müəssisələrinin maliyyə vəziyyətinin səmərəliliyinin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri uzunmüddətli perspektiv baxımından fəaliyyətin sabitliyidir. Kənd təsərrüfatında bəzi amillər – müəyyən məhsulların istehsal dövrünün uzun sürməsi, əmək prosesində fasilələrin olması, istehsal dövrü ilə iş müddəti arasındakı uyğunsuzluqlar istehsal prosesində fasilələrə səbəb olur və əlavə investisiya tələb edir. Bunlar maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə və maliyyə sabitliyinin təmin olunmasına ciddi ehtiyac yaradır.

Açar sözlər: maliyyə resursları, qiymətləndirmə, maliyyə dayanıqlığı, səmərəlilik, gəlir, rentabellik.

Giriş. Aqrar sferada istehsal sahələrinin və müəssisələrin uğurlu fəaliyyəti maliyyə resursları ilə təmin olunma səviyyəsindən və onlardan istifadənin səmərəliliyindən bilavasitə asılıdır. Maliyyə resurslarının səmərəli şəkildə istifadəsi maliyyə sabitliyi və gəlirliliyin əsas şərtidir. Maliyyə fəaliyyətinin nəticələrini təsərrüfat subyektinin hansı kapitalla malik olması, strukturunun nə qədər optimal olması, həmin resursların əsas və dövrüyyə kapitalına nə dərəcədə məqsəduyğun şəkildə çevrilməsi şərtləndirir. Maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün müxtəlif əmsallardan istifadə edilir. Hər bir əmsal satışdan əldə olunan gəlirin vəsait mənbələrinin göstəricilərinin dəyərinə nisbətini əks etdirir. Kapitalın gəlirliliyi əmsalı nə qədər yüksək olarsa, maliyyə resurslarından istifadə nəticəsində əldə olunan gəlir bir o qədər yüksəkdir.

Aqrar sahə müəssisələrinin maliyyə vəziyyətinin səmərəliliyinin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri uzunmüddətli perspektiv baxımından fəaliyyətin sabitliyidir [3, s.36]. Bu, müəssisələrin strukturu, kreditlərdən və investisiyalardan asılılıq dərəcəsi ilə bağlıdır. Bununla belə, kredit resurslarından asılılıq dərəcəsi təkcə maliyyə resurslarının öz və borc mənbələrinin nisbəti ilə deyil, həm də əsas və dövrüyyə kapitalının strukturu ilə qiymətləndirilir.

Tədqiqatın obyekti. Bu məqalədə kənd təsərrüfatında istifadə olunan sənaye təyinatlı dövrüyyə vəsaitlərinin dövrüyyəsinin sürətləndirilməsi ilə bağlı tədqiqat aparılıb. Obyekt kənd təsərrüfatında sənaye təyinatlı dövrüyyə vəsaitlərinin idarə edilməsi və sürətləndirilməsi prosesidir. Məqsəd isə bu sürətləndirmənin kənd təsərrüfatı müəssisələrinin maliyyə resurslarından daha effektiv istifadə edilməsinə və ümumiyyətlə, istehsal həcmnin və məhsul satışının artmasına səbəb olmasıdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün araşdırmada müxtəlif yollar və tədbirlər təklif olunmuşdur, məsələn, ehtiyatların yaradılması, elmi-texniki tərəqqinin tətbiqinin genişləndirilməsi, dövrüyyənin sürətləndirilməsi və debitor borclarının azaldılması kimi. Bu tədqiqatın əsas məqsədi isə kənd təsərrüfatında maliyyə resurslarının daha səmərəli istifadəsinə və müəssisələrin ümumi performansının artırılmasına kömək etməkdir.

Araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin maliyyə resurslarından istifadə səviyyəsi, nəticə etibarlı ilə təbii-iqlim və iqtisadi şəraitdən asılı olur, bu amillər maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyini və maliyyə resurslarının optimal strukturunu formalaşdırır. Bu baxımdan

maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün prioritet istiqamətlər kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar: dövrüvə vəsaitlərindən rəşsal istifadə; əsas istehsal fondlarının və qeyri-maddi aktivlərin idarə edilməsi; maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi və s.

Bir qayda olaraq aqrar sahədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin fəaliyyətinin sabitliyi və səmərəliliyinin artırılması müəyyən şərtlərin nəzərə alınmasını tələb edir. İlk növbədə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin öz fəaliyyətləri zamanı malik olduğu kapitəla əlavə olaraq, istehsalın xüsusiyyətləri ilə əlaqədar istehsala əhəmiyyətli borc vəsaitlərini cəlb edirlər. Çünki dövrüvə vəsaitlərinin, eləcə də kapitalın dövrüvəsinin il ərzində dəyişməsi prosesi baş verir. İstehsalın mövsümliliyi istehsal xərclərinin qeyri-bərabərliyini və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların banklara üz tutmalarına səbəb olur [2, s.27]. İstehsal dövrünün uzun sürməsi, istehsal prosesində tez-tez fasilələrin olması və nəticədə istehsal dövrü ilə iş müddəti arasında əhəmiyyətli uyğunsuzluq əmək prosesində təbii şəraitdən irəli gələn fasilələrə səbəb olur və əlavə investisiya tələb edir. Bütün bunlar maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə və maliyyə sabitliyinin təmin olunmasına ciddi ehtiyac yaradır. Maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyi əsasən gəlirlilik göstəriciləri ilə xarakterizə olunur. Buna görə də, xərcləri azaltmaq, gəlirləri artırmaq və istehsal müddətini qısaltmaqla rentabelliği yüksəltmək, beləliklə maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyinə nail olmaq olar.

Tədqiqatın nəticələrinin müzakirəsi və təhlili. Kənd təsərrüfatı müəssisəsində istehsal olunan məhsulların rentabelliğinin təhlili xüsusilə vacibdir. Bu göstərici istehsalının səmərəliliyinin artırılması üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyindən maliyyə nəticələrini də ümumi şəkildə xarakterizə edir. Məhsul növləri üzrə rentabellik səviyyəsinin təhlili göstərir ki, 2020-ci ildə tütün, kartof, dənli bitkilər və ərzaqlıq bostan bitkiləri (müvafiq olaraq 78,1%, 94,7%, 39,5% və 32,2%) istisna olmaqla digər məhsullar üzrə aşağı rentabellik qeydə alınmışdır. Belə ki, pambıq məhsulu üzrə rentabellik səviyyəsi 19,6%, tərəvəzdə 1,5%, meyvədə 19,5%, üzümə 17,8% təşkil etmişdir. Digər illərdə də oxşar vəziyyət müşahidə edilir [cədvəl 1].

Cədvəl 1

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin rentabelliği, %-lə [6]

Bitkilərin və çoxillik əkmələrin adları	İllər				
	2016	2017	2018	2019	2020
Dənli bitkilər	45,8	53,6	56,2	55,0	39,5
Pambıq	7,3	-	27,2	12,9	19,6
Tütün	-	179,0	87,7	51,0	78,1
Kartof	261,1	-	27,5	47,4	94,7
Tərəvəz	17,8	40,3	42,8	12,1	1,5
Ərzaqlıq bostan bitkiləri	33,2	18,5	73,6	44,4	32,2
Meyvə	17,7	30,0	28,5	41,0	19,5
Üzüm	4,2	8,5	6,2	3,6	17,8
Çay	-	-	15,6	19,2	-

Qeyd edilənlər göstərir ki, pambıqçılıq, tərəvəzçilik və meyvəçilikəldə olunan rentabellik səviyyəsi geniş təkrar istehsalın təşkili üçün kifayət səviyyədə deyil. Belə vəziyyət bir tərəfdən sahələrin inkişafına mənfi təsir edir, digər tərəfdən istehsal müəssisələrinin maliyyə vəziyyətinin pisləşməsinə gətirib çıxarır. Bu baxımdan kənd təsərrüfatı müəssisələrin maliyyə nəticələrinin təhlilinə nəzər salaql. Təhlil nəticəsində məlum olur ki, 2010-cu illə müqayisədə 2020-ci ildə ziyanla işləyən

№ 2/2024

səh.30-35

kənd təsərrüfatı müəssisələrinin sayı azalmışdır. Əgər 2010-cu ildə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin 8,9%-i zərərlə işləyirdisə, 2020-ci ildə bu göstərici 5,6% təşkil etmişdir. Baxmayaraq ki, bitkiçilikdə mənfəət 14,7 dəfə, heyvandarlıqda 12,9% artmışdır, kənd təsərrüfatı məhsullarının rentabellik səviyyəsi ümumən 0,9 bənd, o bitkiçilikdə 11,4 bənd yüksəlmiş, heyvandarlıqda isə 10,2 bənd azalma baş vermişdir [cədvəl 2].

Rentabellik səviyyəsinin kifayət səviyyədə olmaması və mənfəət artımı ilə müqayisədə bu göstəricinin səviyyəsi arasındakı uyğunsuzluğu ilk növbədə istehsal xərclərinin artması ilə əlaqələndirmək olar. Xərclərin artması isə bir tərəfdən kənd təsərrüfatında istifadə olunan sənaye təyinatlı məhsulların qiymətlərinin artması, digər tərəfdən təklif olunan iş və xidmətlərin qiymətlərinin yüksək səviyyəsi ilə bağlıdır.

Cədvəl 2[6]

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin fəaliyyətinin maliyyə nəticələri

Göstəricilər	İllər				
	2010	2015	2018	2019	2020
Təsərrüfatların sayı (vahid)	2392	1659	1641	1471	1096
Ondan ziyanla işləyənlər faizlə	213	129	81	95	61
Ümumi mənfəət, min manat (min manatla)	34371	39763	27032	34396	04016
Bütün maliyyə təsərrüfat fəaliyyəti üzrə rentabellik faizi	21,4	11,3	20,1	17,2	19,4
Bitkiçilikdə mənfəət (zərər (-), min manat	4708	20241	56577	68795	69321
Heyvandarlıqda mənfəət (zərər (-), min manat	24061	19993	19048	10481	27180
Kənd təsərrüfatı məhsullarının rentabellik səviyyəsi (faizlə)	18,1	11,3	16,2	15,3	19,0
O cümlədən: bitkilərdə	17,8	36,0	40,4	35,7	29,2
heyvandarlıqda	19,7	7,1	5,9	3,4	9,5

Araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatında istifadə olunan sənaye təyinatlı dövriyyə vəsaitlərinin dövriyyəsinin sürətləndirilməsi məsrəflər tələb etsədə istehsal həcmnin və məhsul satışının artmasına səbəb olur. Dövriyyə vəsaitlərinin dövriyyəsinin sürətləndirilməsi kənd

təsərrüfatında müəssisələrin maliyyə resurslarından istifadəsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin əsas prioritetlərindəndir və aşağıdakı yollarla əldə edilir:

- ehtiyatların yaradılması - iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış ehtiyat normalarının tətbiqi; xammal, komponentlər və s. tədarükçülərinin istehlakçılara yaxınlaşdırılması; uzunmüddətli əlaqələrin reallaşdırılması; maddi-texniki təchizat sisteminin, habelə material və avadanlıqların topdansatış ticarətinin genişləndirilməsi və s.;

- elmi-texniki tərəqqinin tətbiqinin genişləndirilməsi - mütərəqqi texnika və texnologiyaların, xüsusilə tullantısız texnologiyaların, robotlaşdırılmış komplekslərin, kimyalaşdırmanın tətbiqi; istehsalın təşkili formalarının təkmilləşdirilməsi; iqtisadi həvəsləndirmə sisteminin təkmilləşdirilməsi; xammalın, yanacaq və enerji ehtiyatlarının qənaətlə istifadəsi; yüksək tələbat olan məhsulların istehsalının artırılması;

- dövriyyənin sürətləndirilməsi - istehsalın istehlakçılara yaxınlaşdırılması; sifarişlərin birbaşa rabitə vasitəsilə yerinə yetirilməsi, məhsulların istehsal müddətinin qısaldılması hesabına satılan məhsulların həcmnin artması.

Araşdırmalar göstərir ki, maliyyə resurslarının səmərəliliyinin artırılmasının mühüm istiqamətlərindən biri dövriyyə kapitalına qənaət edilməsi və inventarların idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsidir. Dövriyyə vəsaitlərinin dövriyyəsinin sürətləndirməyin növbəti yolu debitor borclarının azaldılmasıdır. Debitor borclarının səviyyəsi bir çox amillərlə müəyyən edilir: məhsulun növü, bazarın tutumu, bazarın bu məhsulla təmin olunma dərəcəsi, hesablaşma sistemi və s. Debitor borclarının idarə edilməsi, ilk növbədə, hesablaşmalarda vəsaitlərin dövriyyəsinə nəzarəti nəzərdə tutur. Pul vəsaitlərindən daha səmərəli istifadə etməklə də dövriyyə kapitalı xərclərini azaltmaq mümkündür. Beləliklə, investisiya nəzəriyyəsi nöqtəyi-nəzərindən pul vəsaitləri investisiya qoyuluşunun xüsusi hallarından biridir.

Maliyyə ehtiyatların idarə edilməsində nağd pulun miqdarını optimallaşdırmağa imkan verən modellər tətbiq edilir. Bunun üçün aşağıdakıları qiymətləndirmək zəruri hesab edilir: pul vəsaitlərinin və onların ekvivalentlərinin ümumi məbləği; pul vəsaitlərinin və əmtəə aktivlərinin qarşılıqlı transformasiyasının həyata keçirilməsi müddəti və s.

Kənd təsərrüfatında maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin digər mühüm vasitəsi əsas istehsal fondlarının və qeyri-maddi aktivlərinin idarə edilməsidir. Onların idarə edilməsində əsas məsələ amortizasiya metodunun seçilməsidir. Amortizasiya normaları əmək vasitələrinin fiziki və mənəvi ömrü əsasında müəyyən edilir və onların dəyərinin ödənilməsi üçün normativ müddəti ifadə edir. Amortizasiya məbləğinin iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış şəkildə müəyyən edilməsi, əsas vəsaitlərin düzgün qiymətləndirilməsini tələb edir, onların bərpa dəyərini müəyyən etmək və real iqtisadi şəraitə uyğunlaşdırmaq üçün əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsinə ehtiyac yaranır.

Maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi üçün digər prioritet istiqamət maliyyə sabitliyinin təhlilinin vaxtında aparılmasıdır, çünki bu, aktiv və öhdəliklərin həcmi və strukturunu qiymətləndirməyə imkan verir. Bu, maliyyə nöqtəyi-nəzərindən müəssisənin nə dərəcədə müstəqil olduğunu müəyyən etməyə imkan verir. Aktivlər və öhdəliklər arasında sıx əlaqə və aktiv balansının hər bir maddəsinin öz maliyyə mənbələri mövcuddur. Uzunmüddətli aktivlər üçün maliyyələşmə mənbəyi, bir qayda olaraq, kapital və uzunmüddətli borc vəsaitləridir, eyni zamanda qısamüddətli bank kreditləri hesabına uzunmüddətli aktivlərin formalaşdırılması da mümkündür. Bunlar öz növbəsində müəssisələrin maliyyə potensialını qiymətləndirməyi də mümkün edir [1, s.64].

Cari aktivlər (dövriyyə kapitalı) həm müəssisələrin özünün kapitalı, həm də qısamüddətli borc vəsaitləri hesabına formalaşır. Yarama mənbələrindən asılı olaraq cari aktivlərin ümumi məbləği iki hissəyə bölünür: qısamüddətli öhdəlikləri hesabına yaradılan dəyər; sabit, yəni öz kapitalı hesabına formalaşan dövriyyə aktivləri. Özünün dövriyyə kapitalının olmaması dövriyyə aktivlərinin daimi hissəsinin azalmasına səbəb olur ki, bu da müəssisələrin maliyyə asılılığının artmasına və mövqeyinin qeyri-sabitliyinə səbəb olur. Müəssisələrin maliyyə sabitliyi mütləq və nisbi göstəricilər sistemi ilə

xarakterizə olunur. Bu cür göstəricilərin məqsədi yalnız bazar mühitinin şərtləri ilə deyil, həmçinin müqavilələrin yerinə yetirilməməsi, ödənişlərin edilməməsi və s. ilə əlaqəli problemlərə görə müəssisələrin müstəqillik səviyyəsini qiymətləndirməkdir [4, s.46].

Aktivlərin hər bir elementi və bütövlükdə əmlak üçün müstəqilliyi xarakterizə edən göstəricilər, təhlil edilən müəssisələrin maliyyə dayanıqlığını ölçməyə imkan verir. Maliyyə sabitliyinin təhlili üçün maliyyə vəziyyəti mütləq və nisbi göstəricilərlə müəyyən edilir. Maliyyə sabitliyinin ən ümumiləşdirici mütləq göstəricisi ehtiyatların və xərclərin formalaşması üçün vəsait mənbələrinin uyğunluğu və ya uyğunsuzluğudur. Bu, kreditor borcları və digər öhdəliklər istisna olmaqla, özünün və borc vəsaitlərinin mənbələrinin təmin edilməsinə aiddir.

Ehtiyatların və məsrəflərin formalaşma mənbələrini xarakterizə etmək üçün müxtəlif növ mənbələrin əhatə olunmasının fərqli səviyyəsini əks etdirən bir neçə mütləq göstəricilərdən istifadə olunur: dövriyyə vəsaitlərinin formalaşması üçün öz mənbələrinin olması; ehtiyatların və xərclərin formalaşdırılması üçün özünün cari və uzunmüddətli borc vəsaitlərinin mövcudluğu; ehtiyatların və xərclərin formalaşdırılması üçün əsas vəsait mənbələrinin ümumi dəyəri. Ehtiyatların və xərclərin formalaşdırılması üçün vəsait mənbələrinin mövcudluğu aşağıdakı göstəricilərə uyğundur: dövriyyə vəsaitlərinin formalaşması üçün öz mənbələrinin çoxluğu və ya olmaması; dövriyyə vəsaitlərinin formalaşması üçün özünün və uzunmüddətli borc mənbələrinin çoxluğu və ya olmaması; ehtiyatların və xərclərin formalaşdırılması üçün əsas vəsait mənbələrinin ümumi dəyərinin çoxluğu və ya çatışmazlığı [5, s.82]. Beləliklə, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin dövriyyəsinə uzunmüddətli kreditləri və borc vəsaitlərini cəlb etməklə vəsaitlərin mənbələrini artırmaq etmək mümkündür.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin fəaliyyətində xarici borc mənbələri maliyyə müstəqilliyi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Öz vəsaitləri hesabına formalaşan ehtiyatlar, borc götürülmüş vəsaitlərdən çox olduqda, bu, maliyyə sabitliyinin mövcudluğunu göstərir. Maliyyə sabitliyi özünün və borc vəsaitlərinin nisbəti, istehsal-maliyyə fəaliyyəti nəticəsində öz vəsaitlərinin yığılma sürəti və s. ilə qiymətləndirilir.

Nəticə. Araşdırmalara əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, nəticə etibarilə, maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyi və idarə edilməsinin müvəffəqiyyəti birbaşa kapital strukturundan asılıdır. Kapital strukturu müəssisələrin aktivlərini artırmaq söylərinə kömək edə və ya mane ola bilər. Bu, həm də gəlir səviyyəsinə birbaşa təsir göstərir, çünki borc üzrə ödənilən mənfəətin sabit faiz komponentləri müəssisələrin proqnozlaşdırılan fəaliyyət səviyyəsindən asılı deyildir. Kapital strukturu maliyyə vəziyyətinin zəruri elementi hesab olunur.

Beləliklə, təhlil göstərir ki, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin maliyyə vəziyyəti həm özü, mövcud və potensial tərəfdaşları üçün, həm də bütövlükdə aqrar iqtisadiyyat üçün vacib məsələlərdəndir. Ona görə maliyyə resurslarının idarə edilməsi mexanizmi, maliyyə sabitliyi və maliyyə kapitalının strukturu əsasında maliyyə resurslarının formalaşdırılması və istifadəsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üzrə prioritetləri müəyyənləşdirmək müəssisələrin əsas vəzifələri hesab edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Sadıqov M.M. Maliyyə potensialı: formalaşma və aqrar sahənin prioritetliyi, Bakı, 2009, 294 s.
2. Sadıqov M., Hüseynov M., Həsənov H. Kənd təsərrüfatının maliyyəsi. Gəncə, ADAU nəşriyyatı - 2012. 404 s.
3. Корякин Е.А. Анализ эффективности деятельности сельскохозяйственных организаций по факторам производства / Е. А. Корякин / Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 2011. № 8. С. 33-37.
4. Прудников А.Г., Трубилин А.И., Черник А.А. Методологические проблемы анализа и оценки финансового состояния аграрных формирований. Краснодар: КубГАУ, 2010. 251 с.

5. Ефимова О.Б. Финансовый анализ/О.Б. Ефимова. М.: Бухгалтерский учет, 2012. 320 с.
6. www.stat.gov.az

УДК 658.153

Обеспечение финансовыми ресурсами аграрного сектора анализ уровня**Мурадов Р. Дж.**

Резюме. Деятельность предприятий аграрной сферы существенно зависит от уровня обеспеченности финансовыми ресурсами и эффективности их использования. Одной из важнейших особенностей эффективности финансового положения предприятий является стабильность деятельности в долгосрочной перспективе. Некоторые факторы в сельском хозяйстве - длительный период производства определенной продукции, перерывы в трудовом процессе, несоответствие периода производства и периода работы вызывают перебои в производственном процессе и требуют дополнительных инвестиций. Это создает серьезную потребность в повышении эффективности использования финансовых ресурсов и обеспечении финансовой стабильности.

Ключевые слова: финансовые ресурсы, оценка, финансовая устойчивость, эффективность, доход, рентабельность.

UDC 658.153

Provision of financial resources of the agricultural sector level of analysis**Muradov R. J.**

Summary. The activity of agrarian enterprises depends significantly on the level of provision of financial resources and the efficiency of their use. One of the most important features of the efficiency of the financial position of the enterprises is the stability of the activity in the long-term perspective. Some factors in agriculture - a long period of production of certain products, breaks in the labor process, mismatch between the production period and the work period cause interruptions in the production process and require additional investments. This creates a serious need to increase the efficiency of the use of financial resources and ensure financial stability.

Keywords: financial resources, assessment, financial stability, efficiency, income, profitability.

Redaksiyaya daxilolma: 11.06.2024

Çapa qəbul olunma: 20.06.2024

